

Жанна ЯНКОВСЬКА

Національний університет «Острозька академія»

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (АНАЛІТИЧНИЙ ЕКСКУРС)

Анотація

Українська еміграція – явище надзвичайно багатогранне, багатогалузеве і багатоаспектне, тому й підходи до його вивчення можуть бути дуже різними. У даній статті йдеться про відображення цього явища в українській літературі як найбільш емотивному джерелі інформації, що завжди загострює увагу на проблемах часу і шукає шляхів їх вирішення.

Summary

The Ukrainian emigration is an extremely polyhedral, many-sided phenomenon which has many aspects. That is why it's ways of approach can be different. The article goes about the reflection of this phenomenon in the Ukrainian belles-lettres as it is the most emotional source of information which always accentuates on the problems of the historical epoch and searches the ways of their settlin.

Українська еміграція – явище надзвичайно багатогранне, багатогалузеве, багатоаспектне, більш-менш чітко означене хронологічно, проте таке, що залежно від того чи іншого періоду змінює свій характер, тому й підходи до його вивчення та відображення можуть бути різними. Із різних точок зору українську еміграцію у світі вивчають такі науки, як етнологія, що досліджує рух та розміщення представників того чи іншого етносу, етнографія, соціологія, що оперує статистичними даними, лінгвістика, яка фіксує мовні зміни та особливості, частково психологія. Цей перелік можна продовжувати. Лише наукові дані всіх цих наук в сукупності дають більш чи менш повне уявлення про розміщення українців на території інших держав. Проте, все ж картина еміграційних процесів буде неповною, якщо не врахувати психологічно-емоційний бік цього явища. На жаль, офіційні науки цей момент не враховують.

Заповнення цієї прогалини покликана виконати література як найбільш емотивне джерело інформації. Адже, мабуть, немає такої події, суспільного чи навіть побутового явища життя, яке не було б відображене у фольклорі та, особливо, літературі. Напевне, найбільш ёмкою формулою вираження народного погляду на українську еміграцію є прислів'я «Нашого цвіту по всьому світу». І це дійсно так, бо той чи інший характер еміграційних процесів, зумовлений суспільними та політичними причинами на Україні у будь-який період, викликав втрату кращої трудової чи інтелігентської, інтелектуальної частини етносу.

Усі три виділені наукою хвилі еміграції знайшли свій відбиток у творчості українських письменників та поетів. Причому, процес відображення цього явища, можна сказати, двосторонній. З одного боку, це твори тих представників письменства, які жили і живуть в Україні, з іншого – твори самих емігрантів. Навіть сучасна, четверта хвиля (в основному трудова), яка мало ще вивчена у наукових колах, уже знаходить своє відбиття у літературі.

Звичайно, тема для розвідки заявлена дуже широко, але її можна вважати першою, вступною, яка, що цілком можливо, матиме продовження і з часом перспективу влитися у комплексне дослідження.

Ще задовго до офіційно визнаної першої хвилі української еміграції у бездержавній Україні її представники добровільно, а часто будучи висланими за політичні погляди чи дії, змушені підкоряти простори великої Російської імперії, а іноді й шукати щастя в інших країнах. Ще Т.Г.Шевченко у поемі «Неофіти» писав:

Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата і сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні [5, с. 521].

Перша хвиля еміграції із Галичини на Захід, як ми знаємо, в основі своїй була трудовою. Треба зважити на час, міграційні процеси тоді взагалі ще тільки починалися, а простий народ, селяни були міцно прив'язані до своєї землі, до роду. Чи не найбільш глибоко осягнув, пережив і зумів відобразити стан людини, яка назавжди покидає рідну землю, Василь Стефаник у своїй психологічній новелі «Камінний хрест». Щоб так написати, мабуть, дійсно, треба було те не просто побачити, а пережити, перепустити через душу і серце. Особливо вражає сцена прощання Івана Дідуха з односельцями, драматизм його поведінки, його слів: «Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив укінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видно, каменів, бо слова не годен був заговорити.

Декую вам файно, ґазди і ґаздині, що-сте ні мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував» [4, с. 38].

Працьовитий, витривалий, порядний, що нарівні із конем працював на тому неродючому високому горбі землі, на котрому збув силу і здоров'я, проте чесно звічував і ніколи нікому ні на що не жалівся, тут Іван не здатен стримати своєї емоції, свого болю. Його скупі слова падали, як каміння, і нікого не могли залишити байдужим:

«- Стара, ня, на-коб тобі платину та файно обітріся, аби я тут ніяких планів не видів. Гостий собі пильнуй, а плакати ще доста чесу, ще так си наплачеш, що очі ти витечуть.

...- Куме Іване, а лишіть же ви собі жінку, таже вона вам не воріг. Та й дітям своїм не воріг, та її банно за домом та й за своїм селом.

- Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріть анідзелень! То її банно, а я туди з віскоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

- Озьміть та вгатіть ми сокиру отут у печінки, та, може, той жовч нукне, бо не вітримаю! Люди, такий туск, такий туск, що не памнетаю, що си зо мнов робить!» [4, с. 39].

Будучи поважаним громадою і добрим сім'янином, головний герой тут же, перед усім народом втішає, просить прощення і прощається навіть із своєю дружиною, так, ніби отут і життя його кінчається, бо не знає, що чекає його у тій «Гамериці»:

«- Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємо си на старість, як лист по полі. Бог знає, як з нами буде...а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпрошитися. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрошитися з тобов на смерть. Може, тебе так кинуть у море, що я не буду видіти, а може, мене кинуть, що ти не меш видіти, та прости ми, стара, що-м ти не раз догорив, що-м, може, ті коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третій раз.

Цілувалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

- А то ті, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола набіг плач, як вітер, що з-поміж острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив» [4, с. 41].

Новела має символічну назву — «Камінний хрест». Саме цей камінний хрест Іван Дідух виніс на той горб, на якому гірко працював усе своє життя, та й поховав під ним свою душу, так тяжко йому було той горб залишати:

«- Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную» [4, с. 41]. Або його ж слова:

«- Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го виджу та й виджу, та й умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав – та й на нім забув-єм, силу-м мав – та й на нім лишив-єм» [4, с. 42].

Та, мабуть, найбільше драматизму і психологічної напруги автор вкладає в отой момент прощання з хатою, з рідним обійстям, в опис отого танцю-агонії, під час якого головний герой із серцем ніби вбиває у землю чобітьми свою тугу і свій біль: «Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прорвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало -такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось із гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки, і шалено термосив ним, і верещав як стеклий.

Мой, як-єс газда, то фурни тото картане з себе, бо ті віполічкую як курву! Але Іван не дивився в той бік. Имив стару за шию і пустився з нею в танець.

Польки мені грай, по-панцьки, мам гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обох із хати» [4, с. 44].

Звичайно, вже є і ще буде багато творів, у яких проглядається туга, ностальгія за рідною землею, але такої глибини зображення людського почуття, як у Василя Стефаника, поки що не досягнув ніхто. З цього приводу художник Іван Труш, наприклад, писав, що Стефаник «представив мужика, або, ліпше сказати, його душу, так пластично і так знаменито, як ніхто перед ним»[1, с. 5]. Письменник залишив після себе невелику новелістичну спадщину, що поміщається в одній збірочці. Проте завдяки згаданій якості його ім'я завжди буде стояти серед кращих новелістів світу. Він має чудову властивість показувати події не через зовнішній їх опис, а через розкриття психології та переживання персонажів, як це ми бачимо у проаналізованій новелі «Камінний хрест», котра, як відомо, була написана на основі дійсних подій, що їх довелося спостерігати самому письменнику. І сьогодні вона сприймається як реалістично-психологічне узагальнення, подане у художній формі стосовно першої трудової хвилі еміграції.

Друга ж хвиля еміграції, як ми знаємо, в основі своїй була політичною. Більшовики в цьому плані стали добрими учнями великої Російської імперії, назвавши «буржуазним націоналізмом» будь-які патріотичні порухи українців (та й інших народів, що входили до неї) в напрямку до незалежності, самостійності, державності, а тому нещадно знищуючи або розпорошуючи по світу передову національну еліту – інтелігенцію. Євген Сверстюк в есеї «Блудні сини України» писав: «Миколаївська казарма для перетворення материних синів у блудних синів була примітивним моделем. Використавши військово-поліцейський досвід імперії, більшовики організували тотальний експеримент – перетворення особи в слугу держави і відчуження особи від дому отця свого. Вони створили імперію блудних синів, які могли тільки потаємно мріяти про повернення в рідний дім. Експеримент був обгрунтований теоретично, продуманий тактично і забезпечений рівнем терору. Оскільки українцям відводилася доля сировини і будівельного матеріалу імперії, то було винищено інтелігенцію і, зрештою, четверту, морально найактивнішу частину нації» [3, с. 14].

Ці слова письменника підтверджені історичними фактами і долею народу. У час побудови «розвиненого соціалізму» слово «інтелігент» було мало не лайливим, звучало презирливо. Третє місце після робітників та селян інтелігенція у радянській Україні займе ще не скоро. А в першій третині ХХ ст. масове винищення інтелігенції, інтелектуальної еліти нації голодом та репресіями призвело до того, що більшість її представників, рятуючи життя, опинилася за кордоном. І, мабуть, не один із них, думками линучи на Україну, задавав собі питання, що його сформулював Улас Самчук в автобіографічному романі-спогаді, романі-роздумі «На білому коні»: «Тисячу разів доводилося проходити з південного

передмістя Панкрац до університетського центру на Старому місті з його Центральною міською і Університетсько-Слов'янською бібліотеками, і, здавалося, не було дня, коли б наново і наново не передумувалося те саме настирливе питання: чому я тут, чому не дома, що сталося, що я не можу там бути, які причини стоять на перешкоді, хто зумовив це наше століття і чи відкриється дорога назад» [2, с. 18].

У цьому ж романі Улас Самчук про таких, як сам, вигнанців, написав: «Про нас не писала велика преса, не говорили мікрофони, нас не представляв екран. Ми були переважно глибоко самі в собі, у своїй замкненій провінції емігрантщини, ми були, як сказано, на затиллю життя, дарма що це було у самих центрах Європи.

Мені було б не легко представити своїх близьких, а особливо найближчих людей, з якими я ділив своє вигнання, яких я любив і в яких вірив. Я відчував глибинну, невимовну, навіть незбагненну трагіку нашу...» [2, с. 16-17]. І все ж розділ, де зазначені ці слова письменник назвав «Щаслива путь!» А була вона щасливою, бо міг бодай думати вільно про Україну, бо зустрівся з такими, як сам, вигнанцями і кращими представниками народу свого.

На жаль, деяка частина інтелігенції, що залишилася в ті роки у радянській Україні, пристосувавшись, втратила оте відчуття національної гідності та самосвідомості, яке часто зберегли українці там, за кордоном. Євген Сверстюк у згаданому вище есеї ставить і намагається відповісти собі на таке питання: «Чому ім'я українець в Америці й Канаді, в Англії і Німеччині звучить більш позитивно, ніж у Казахстані, Росії чи Молдавії?

Він працьовитий і скромний, він тримається своєї традиції, своєї релігійно і національно свідомої громади. Він не несе деструктивної імперської місії.

У нас він теж працьовитий, але, позбавлений релігійного виховання і національного обов'язку, він схильний виявляти активність казенного характеру. Не маючи твердого берега, бурхливо і мілко розливається...

Взагалі людина з втраченою національністю і традицією є людина травмована, часто закомплексована. Вона приховує комплекси неповноцінності і прагне компенсації.

Серед розвіяних вітром є чимало національно живих, сентиментально настроєних людей, схильних згадувати рідний край, але нічого для нього не робити, на відміну від українців на еміграції. Зрештою, є чимало розсіяних в імперії і по світу українців національно свідомих і духовно пробуджених, готових принести своїй батьківщині сили і знання, як тільки з'явиться можливість повернутися.

Вони розуміють, що вони є тими, хто переливає українську кров в імперський пісок, що вони не живлять рідного вогнища, навколо якого могли б зарятуватись і ожити розкидані блудні сини; вони розуміють свою причетність до драми не багатьох подвижників серед моря відчуженої зрусифікованої маси...» [3, с. 15-16].

Даруйте за великі цитування, але, аналізуючи літературні та публіцистичні твори, без цитат будеш голослівним. Оголяючи й аналізуючи проблеми в галузі дослідження української еміграції, що накопичились протягом більш як століття часу, ми сьогодні стоїмо перед тим, що потрібно не лише вирішувати ті, минулі, виправляти, так би мовити, «помилки історії», які уже частіше незворотні, ми повинні виправляти, якщо ще можливо, помилки нинішні, а ще більше намагатися не допускати їх. Адже трудова хвиля української еміграції останніх півтора десятка літ – це у плані відображення на рівні самосвідомості – наслідок попереднього устрою, влади виховання, а хронологічно і фактологічно – це наш час. Мабуть, не можна у самостійній державі проводити політику імперського відношення до людини. Кого ми втрачаємо тисячами зараз і до чого це призведе? З одного боку, велика частина інтелігенції, занедбавши духовність, яка, на жаль, не оплачується, перекваліфіковуються за кордоном у більш високооплачуваних покоївок, няньок, сантехніків, різноробочих, вирішуючи для себе насамперед проблему хліба насущного та належного матеріального рівня проживання. З другого боку – ми втрачаємо кваліфікованих представників робітничих професій. Мало того, руйнуються кращі набутки нашої освіти буквально на усіх рівнях. Наслідки? Неважко простежити. Як вирішувати ці проблеми? Мабуть важливо, аби наші державні мужі не билися за крісла, а звернули свій погляд на людей, важливо зрозуміти, що це питання має не лише матеріальний бік (хоч питання хліба насущного, звичайно, потрібно вирішувати насамперед), це питання духовності, виховання, традиції, збереження тих цінностей, які ми розгубили на бездоріжжях нашої історії. Знову хочеться насамкінець звернутися до публіцистичного есею Євгена Сверстюка, який, роздумуючи, намагається визначити шляхи вирішення

цієї кризи, насамперед, свідомості, хоча, звичайно, ці шляхи не єдині і не претендують на останню інстанцію істинності, але вони спонукають діяти, пробуджують небайдужість, а тому є важливими. Він пише: «В межах притчі про блудного сина в нас багато відкритих проблем.

Перша з них – відновити і засвітити Дім отця, щоб він здалеку мерехтів, як маяк бездомним. Коли буде батьківський дім – українці в світах почуватимуть себе зовсім по-іншому і найобдарованіші потягнуться до світла.

Друга проблема – зробити сина сином: передати йому батьківську традицію і дух. Коли той син засвітиться священним вогнем – уже не пропаде.

Третя проблема – виконати нам своє призначення в світі, який прагне повернути собі втрачені духовні вартості. Досі ми дали світові лише наочну притчу про трагедію втрати цих вартостей.

Довгий список відомих у російській культурі імен українського походження захоплює увагу. Вперте замовчування в російській пресі того факту, що вони українці або напівукраїнці, зачіпає самолюбство: якщо ви замовчуєте, то ми будемо наголошувати. Тим більше, коли йдеться про визначальні імена, які внесли в російську літературу і філософію традиційно український струмінь релігійного пошуку і проповідництва» [3, с. 16].

Звичайно, твори, аналізу яких ми торкнулися у цій статті, – це лише крапля в морі. Наша література дає багатий матеріал для таких роздумів, адже письменство в усі часи найгостріше відчувало найбільш наболілі проблеми

суспільства, загострювало на них увагу і шукало шляхів вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесин В. Василь Стефаник//Стефаник В. Вечірня година. – Ужгород: Карпати, 1987.
2. Самчук Улас. На білому коні//Самчук Улас. На білому коні. На коні вороному. Спомини і враження. У двох частинах. — Острог: Вид-во «Національний університет «Острозька академія». – Луцьк, 2007.
3. Сверстюк Є. Блудні сини України. – К.: Знання, 1993.
4. Стефаник В. Вечірня година. Новели. – Ужгород: Карпати, 1987.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1983.